

gøre, at merkantilister beskæftiger sig med 'malthusiansk befolkningsteori', før Malthus overhovedet blev født, og John Stuart Mill kan være 'den eneste af de klassiske økonomer, der klart skelner mellem Walras' lov, Say's ligning og Say's identitet' – et halvt århundrede før, Walras publicerede noget som helst. Og merkantilisternes rente- og skatte-overvejelser kommer til at markere et højdepunkt inden for den økonomiske tænkning (der først overgår med Keynes i 1930'erne) på et tidspunkt, hvor den økonomiske videnskab fra et traditionelt idéhistorisk synspunkt slet ikke eksisterede, bl.a. fordi den slet ikke havde etableret et genstandsområde.

Perregaard kan ellers sin Thomas S. Kuhn, sine paradigmer og videnskabsteorien i det hele taget. Hans *Videnskabsteori for økonomer – en introduktion* fra 1992 er faktisk ikke ueffen – og da slet ikke i forhold til det almindelige niveau af selvrefleksion på økonomiinstitutterne. Faktisk er bogen fortsat enestående i Danmark. Derfor er det overraskende, at en Karl Popper-agtig indfaldsvinkel til økonomiteoriens udvikling og en rent kumulativ videnslogik er så stærkt dominerende.

Som en lidt bagklog gennemgang af den teknisk-formalistiske udvikling inden for den økonomiske videnskab, før den eksisterede, og en grundig indføring i udviklingen efter dens opståen i 17-1800-tallet, er bogen faktisk en storslået bedrift. Bogen er desuden garneret med en vis mængde oplivende materialhistorie og biografisk stof, og det er vel primært deri,

det 'humanistiske perspektiv', der er bogens undertitel, består. I begyndelsen og slutningen af bogen er indføjet nogle resultater af en undersøgelse af miljø og holdninger blandt forskerøkonomer på danske læreanstalter i firserne. De virker lidt påklistede. Blev de klippet fra, og blev bogen opdateret med udviklingstræk efter Keynes, har den seriøsiteten og substansen til at gøre sig i selskab med tilsvarende (bagkloge) angelsaksiske værker.

Carsten Fenger-Grøn

Den evige fred

Rebecka Lettevall, *En europeisk kosmopolit. En idéhistorisk studie av Immanuel Kants Om den eviga freden och dess verkningshistoria* (Doktorafhandling ved Humanistiska fakulteten, Lunds Universitet; forsvaret d. 23.5.2001.), Brutus Östlings Bokförlag, Symposion, Stockholm/Stehag 2001, 288 sider.

Da Kant døde i 1804, fandtes der allerede 2800 værker omhandlende hans filosofi, og man kan roligt regne med, at dette antal er vokset til et uoverskueligt antal i de efterfølgende næsten to hundrede universitetsekspressive år. Aspirerende Kant-forskere behøver dog ikke nødvendigvis at fortvivle over, hvordan deres eget bidrag skal kunne klare sig i dette hav af kommentarlitteratur – dels er store dele af det forudgående af meget varierende

kvalitet og relevans (and who's reading it anyway?), dels har ikke alle Kants skrifter været genstand for den samme opmærksomhed. Det sidste forhold gør sig gældende for Rebecka Lettevalds idéhistoriske doktorafhandling, som har Kants *Zum ewigen Frieden* fra 1795 (anden udvidet udg. 1796) som omdrejningspunkt. Ifølge forfatteren findes der i al væsentlighed kun to systematiske og grundige gennemgange af skriftet, begge forfattet i 1990'erne: den ene af den østrigske politolog Georg Cavallar (1992), den anden af den tyske filosof Volker Gerhardt (1995). Det kan måske undre, at Kants lille fredsbog først har opnået en sådan filosofisk opmærksomhed i vor egen tid. Denne undren udgør da også et ikke uvæsentligt udgangspunkt for Lettevalds afhandling. I det store og hele lader hun dens tekstsystematiske del hvile på Cavallars og Gerhardts arbejder og koncentrerer sig hellere selv om at behandle de markante forskelle i *receptionen*, som har overgået Kants fredsskrift i dets tohundredårige historie. Kort kan receptionshistorien skitseres som en vældig opmærksomhed omkring udgivelsen og to hundrede år senere, og en betydelig mindre – og kvalitativt meget skiftende – interesse i den mellemliggende periode. Lettevall vil dog udvide det receptionshistoriske blik til en Gadamer-inspireret *virkningshistorie*, hvilket, hun mener, kræver en stærkere bevidsthed om tekstens tilblivelsessituation såvel som om den situation, som tekstens historiske fortolkere befinder (eller befandt) sig i. Samtidig ønsker hun at undersøge, hvad man kan fastslå ved Kants

fredsskrifts betydning for de moderne fredsbevægelser og for konkret-politiske fredsforbund som Folkeforbundet, FN og EU.

Bogen er velstruktureret og sprogligt lettilgængelig, men læseren står aldrig i fare for at glemme, at det drejer sig om en (tilsyneladende uredigeret) doktorafhandling. Der er rigeligt med repetitioner, forbehold og akademisk forsigtighed, som klæder Lettevalds grundige monografi trygt på. En mere alment interesseret læser vil dog savne lidt mere dristige hypoteser og spændstige pointer. Afhandlingen indledes med et idéhistorisk vue over den europæiske tradition for tænkning om fred – en tradition, som tilsyneladende er mere lang end solid. Lettevall lægger (med inspiration fra Martha Nussbaum) relativt stor vægt på de stoicistiske idealers betydning for Kants politiske tænkning, specielt fordi hun eksplicit ønsker at fremhæve Kants *kosmopolitisme*, hans tanker om verdensborgerskabet. Kants mere umiddelbare filosofiske samtalepartnere er hovedsageligt franske – hertug de Sully og Émeric Crucé fra renæssancen og (især) abbé Saint-Pierre og Rousseau fra 1700-tallet. Til fredstraditionen hører også de religiøst motiverede diskussioner, og her er det især kvækerne med William Penn (1644-1718) i spidsen, der må siges at have fået gennemslag for deres tanker. Faktisk fremgår det diskret (siden kvækerne ikke er hendes tema, og afhandlingen nøje holder sig inden for sin ramme) af Lettevalds bog, at de nok har haft større direkte indflydelse end Kants

tekst på fredsbevægelserne såvel som på Folkeforbundet og FN.

Nogen tilsvarende tysk freds(diskussions)tradition findes ikke, men Lettevall undgår påpasseligt at lade dette underbygge den udbredte forestilling om tyskerne som politisk uinteresserede og alt for ydmyge overfor myndighederne. Tvært imod anser hun de tyske 1700-talstænkeres oplysnings- og dannelsesbestrebelse som fuldt værdige politiske aktiviteter i bred forstand, blot antager disse aktiviteter andre udtryksformer i de tyske riger end i Frankrig. Det er også inden for denne ramme (som politisk handling, om end solidt funderet i Kants filosofi) hun læser *Zum ewigen Frieden*. Teksten antages ofte at være bl.a. en reaktion på freden i Basel 5. april 1795 – som gjorde en ende på Preussens krig mod det revolutionære Frankrig, som Kant andetsteds udtrykte sit meget forsigtige og ambivalente håb til. Basel-traktaten viste sig imidlertid at indeholde formuleringer, der gjorde, at der snarere var tale om en våbenhvile. Til erstatning for den slags traktater skitserer Kant én, der skal kunne udgøre grundlaget for en *evig* fred.

I kontrast til den forudgående tradition kendetegnes Kants fredstekst ved at insistere på, at det er retten – og ikke en religiøs doktrin eller sentimentalitet – der må udgøre grundlaget for en *evig* fred. Dette har to karakteristiske konsekvenser: For det første er der tale om en universel fred (og ikke blot imellem f.eks. Europas stater forenet imod Tyrkiet), siden rettens principper gælder alle fornuftsvesner. For det andet stiller dette krav til også den

indenrigspolitiske tilstand i verdensføderationens medlemsstater, som må være republikansk styret. Det drejer sig altså om en folkenes fredsaftale, ikke fyrsternes – da den sidste type jo ville betragte befolkningen som fyrstens ejendom snarere end som moralske aktører. Disse kendetegn er ifølge Lettevall helt i tråd med Kants opfattelse af politik som anvendt retslære, hvorfor såvel politikken som verdensfreden (to sider af samme sag) i sidste ende har en moralsk (teleologisk) begrundelse.

Kant taler i en håndfuld mindre skrifter om det sande politiske princip som en republikanisme, hvor det afgørende kriterium for en lovs legitimitet er, om folket selv *kunne have* givet sig denne lov. Kriteriet udledes af Kants brug af den sociale kontrakt som regulativ idé, og vil i praksis tage form af et offentlighedsprincip. En stat organiseret efter dette princip er ifølge Kant ikke nogen utopi i den forstand, at den forudsættes at bestå af lutter fromme mennesker – princippet vil også kunne organisere, det Kant kalder, ”en stat af djævlé” – blot de har fornuft. Men da politikken har som formål at sikre individernes frihed og mulighed til at søge lykke, er det endvidere et *politisk mål* at sikre en *evig* fred mellem staterne. Freden er imidlertid også et *moralsk mål*, idet den dels er et gode i sig selv, dels en betingelse for udviklingen af den menneskelige frihed. Men som sådan vil bestræbelserne på at opnå den *evige* fred samtidig bidrage til opfyldelsen af menneskets *naturformål*, nemlig udvikling og udfoldelse af den menneskelige frihed – dvs. for-

nuft. Det er ad denne omvej at ”den store kunstnerinde Naturen” hos Kant kan være ”garant” for den evige fred.

I den tekstsystematiske afdeling af bogen er det især samspillet mellem disse tre momenter – politik, moral og historiefilosofi (naturformål) – som Lettevall lægger vægt på. Samspillet er nemlig hendes begrundelse for at tilkende *Zum ewigen Frieden* en central placering i Kants filosofi, i modsætning til den randposition, som den ofte tilskrives. Lettevall argumenterer på baggrund af den forestilling om naturens teleologi, som Kant (i den mindre læste anden del af *Kritik der Urteilskraft*) omtaler i forbindelse med umuligheden af at forklare *organismer* ud fra mekanistisk årsagsforklaring. Lettevall gør ret i at fremhæve denne før-Darwinistiske tanke som en støtte for forskellige udgaver af teleologiske forklaringer, der særligt blomstrede op i historiefilosofisk sammenhæng. Alligevel må det siges, at den filosofisk interesserede vil savne en mere udførlig redegørelse for organismetankens metaforiske rækkevidde, samt for den sammenhæng mellem naturformål, politik og moral, som angiveligt gør fredsskriftet til en central tekst. Et kildent problem, der henstår noget uforløst (og netop genoptages i senere dialektiske historiefilosofier), er, hvordan krige som civilisationsfremmende og historisk drivende kraft mere præcist peger frem imod freden som moralsk og historiefilosofisk formål. Et andet er de praktiske konsekvenser: hvordan virkeliggør man formålet uden at modvirke historiens ironiske mekanisme, og hvordan spiller man

sin historiske rolle uden at modvirke det moralske formål?

Lettevalls idé- og virkningshistoriske perspektiv koncentrerer sig i stedet om, hvordan skriftet er blevet opfattet og diskuteret, men også her har hun et par slag, hun skal kæmpe. Dels skal hun argumentere for det relevante og fornuftige i Kants tekst op imod dem, der anser den som alt for abstrakt og utopisk; dels skal hun sandsynliggøre, at bogen ikke blot kan afvises som udtryk for Kants tiltagende senilitet. Det sidste er det nemmeste, og kan bl.a. læne sig opad et bredere opgør med neokantianernes eksklusive fokusering på Kants to første kritikker. Abstraktionsanklagene er noget sværere at håndtere. Som allerede nævnt, kan der ikke spores nogen afgørende direkte indflydelse fra Kants tekst til konkrete fredsprogrammer, og det er da netop også de *almene principper* for en evig fred, Kant beskæftiger sig med (ellers ville han næppe have været Kant, bemærker Lettevall korrekt). Alligevel er det let at finde modsigelser i den korte tekst – ikke blot i det metodologiske brud med de rene fornuftsprincipper, når der empirisk (og tvivlsomt) hævdes, at republikker er mindre tilbøjelige til at gå i krig, men også i det efterhånden velkendte problem om den samtidige opretholdelse af universelle menneskerettigheder og et princip om absolut statsuverænitet (ikke-indblanding). Ligesom med hans herostratisk berømte ambivalens overfor den franske revolution er der meget, der taler for, at Kant kun kan opretholde sit tvesyn takket være de teoretiske

princippers formidable distance fra de praktiske problemer. Konkrete og praktiske retningslinjer for hhv. organisering af verdensføderationen og institutionalisering af verdensborgerskabet er det da også småt med – de er i bedste fald fraværende, i værste fald selvmodsigende og ellers ofte naive. Kant ville måske forsvare sig med, at disse konkretioner er det statsmandens og ikke filosofens opgave at tage sig af, men omvendt må man så også kunne indvende, at det netop er den konkrete udformning af bindende internationale aftaler, der er problemet. Lettevall gør da også betimeligt opmærksom på kontrasten mellem de politiske principper, der skulle kunne organisere en retfærdig stat af djævl, og de mere fremtrædende utopisk-perfektionistiske aspekter af forestillingen om en kosmopolitisk verdensføderation.

I Lettevalls fine gennemgang af *Zum ewigen Friedens* receptionshistorie træder imidlertid abstraktheds-kritikken i baggrunden for debatter omkring nationalisme og internationalisme. Som allerede nævnt fik teksten en umiddelbar succes ved udgivelsen, og kom i en række (også uautoriserede) oplag og oversættelser. Lettevall henfører denne modtagelse til den interesse, der på denne tid var for fredsspørgsmålet og muligheden for international forening i Europa, men også til den popularitet og berømmelse, som Kant havde opnået. Her var et lille, tilgængeligt og nyt værk af den store filosof – og endog omhandlende et aktuelt emne. Den kvalificerede modtagelse var overvejende positiv – men allerede

efter et tiår var der en markant nedgang i interessen. Mange europæiske republikanere tabte modet ved Napoleons kejserlige pave-alliance, mens kosmopolitismen blev fortrængt af den fremvoksende nationalisme, især i Tyskland. Som Lettevall gør opmærksom på, var forholdet mellem verdensborgerskab og nationalstat til nuanceret (dialektisk) debat hos folk som Novalis, Fichte og Hegel, mens det fra og med Heinrich Heine blev opstillet som en modsætning (med klart fortrin for nationen). Igennem 1800-tallet er det således krigens historiske rolle, som civilisationens drivkraft og menneskehedens dannelse, der betones i omgangen med Kants politiske skrifter; fredstanken og kosmopolitismen tilsidesættes. Hundreårsjubilæet for udgivelsen af *Zum ewigen Frieden* falder sammen med – og for en stor del i skyggen af – femogtyveårsjubilæet for Tysklands samling, selv i tidsskriftet *Kant-studien*. Efter første verdenskrig bliver det imidlertid svært at opretholde krigsromantikken, og fredstanken får fornyet kraft, bl.a. gennem forsøget på at forene visse af verdens nationer i Folkeforbundet. Lettevall skriver meget interessant om Kant-forskeren Karl Vorländeres ihærdige arbejde for at trække Kants fredsskrift ind i debatten igen, formidlet over hans (Vorländeres) engagement i arbejderbevægelsens fredsplaner. Hun læser bl.a. hans bestræbelser på at vise sammenfaldet mellem Folkeforbundet og Kants verdensføderative principper som et forsøg på vise, at fred gennem et folkeforbund oprindeligt var en tysk idé, for derigennem at modvirke den nationalisme og modvilje mod inter-

nationalisme, som dominerede i Tyskland.

I kontrast til hundredårsjubilæets relative stilhed var der stor opmærksomhed omkring fredsskriftet ved tohundredårsjubilæet (- men var den type markeringer ligeså almindelige for hundrede år siden som i dag, kan man spørge til denne kontrastering?). En meget plausibel forklaring på den nye interesse er afslutningen af den kolde krig og den megen tale om en ny verdensorden, en ny rolle for FN, osv., som lagde et relativt optimistisk skær over fredstanken midt i 1990'erne. Lokale konflikter og krige, som alligevel opstod – på Balkan, i mellemøsten og i det centrale Afrika, mv. – blev fordømt som brud på en international eller overnational retsorden, med tilhørende krav om straf, håndhævelse vha. verdens politimand (et kosmopoliti?) i form af FN, osv. I praksis er det måske gået så som så med etablering og opretholdelse af denne nye verdensorden, men det centrale i Lettevalds gennemgang er, at Kants fredsskrift var blandt de tekster, som igen gav inspiration og tankegods til forskellige forsøg på at finde ud af, hvad en kosmopolitisk retsorden eventuelt kunne bestå i. Der blev arrangeret en masse konferencer i anledning af jubilæet, og en af de mest interessante fandt sted i Frankfurt. Bidragene herfra er samlet og udgivet i både en tysk og en amerikansk udgave, begge redigeret af James Bohman og Matthias Lutz-Bachmann. De indeholder tekster af tænkere som Nussbaum, Apel, Honneth, Habermas og Held, der alle tager udgangspunkt i Kants

tekst og ellers trækker linier og aktualiseringer, hvor de finder det mest relevant. Det kan anbefales at opsøge antologien, hvis man ønsker mere visionære – men også mere flagrende – refleksioner over Kants kosmopolitisme. Lettevalds bog supplerer både disse og primærteksten med en overbevisende og informativ redegørelse for værkets baggrunds- og receptionshistorie.

Knut Anton Bockman

Habermas

Jürgen Habermas, *Politiske skrifter – Udvalgte tekster*, Gyldendal, 'moderne tænkere', 300 sider, 295 kr.

Så er det endelig blevet Habermas' tur til at optræde i Gyldendals serie med 'moderne tænkere', og det sker med en samling af tekster fra årene 1981 til 1996 under titlen *Politiske skrifter*. Man kan med en vis ret hævde, at alt, hvad Habermas har skrevet, er om ikke direkte politisk i sit indhold så i hvert fald politisk motiveret, da det jo er en teori med et praktisk sigte, han har arbejdet på i godt 40 år. Når man vælger denne titel, kunne man derfor forvente, at det ville være tekster, hvor det politiske var mere direkte tematiseret, end tilfældet er i flere af de valgte tekster. Der er ellers nok af dem at tage af i nyere samlinger som fx *Die Einbeziehung des Anderen*, som kun er repræsenteret med en enkelt tekst, eller *Die postnationale Konstellation* fra 1998,